

Eszenyi Réka

Humán fordító és gépi fordítás 8 leckében. Változások a 21. századi nyelvi közvetítő szerepében

**Budapest: Eötvös Kiadó, 2023. 195. pp. ISBN 978-963-489-649-4 (pdf),
DOI: <https://doi.org/10.21862/Transl.HuXMach.2023.8>**

Csatár Péter

Debreceni Egyetem

E-mail: csatarpeter@unideb.hu

<https://orcid.org/0000-0001-5157-2840>

A humán fordítás és a gépi fordítás viszonyának elemzése az egyik legaktuálisabb és ennél fogva az egyik legintenzívebben kutatott téma a mai fordítástudományban. Sokféle perspektíva, sokféle módszer jellemzi azokat a munkákat, amelyek az ember-gép kommunikáció ezen speciális terénümát igyekeznek feltérképezni. Eszenyi Réka kötete ehhez az aktuális témához kapcsolódik okfejtéseivel és empirikus kutatásaival, a kötet főcíme pedig ki is jelöli a perspektívát: *Humán fordító és gépi fordítás*. A kötet fókuszában ennek megfelelően a humán fordító áll, pontosabban a fordító 21. századi, változóban lévő szerepe. Eszenyi nyolc leckét magában foglaló monográfiája ennyiben a manapság erősödő „fordítótudomány” (Chesterman 2009; Klaudy 2019, Malaczkov 2022) egyik első átfogó magyar kutatásának is tekinthető.

A kötet egyszerre visszatekintés és előrejelzés. A nyolc leckéből négy foglalkozik a fordítói munkát nagymértékben átalakító és mára meghatározóvá váló



Hivatkozás: Csatár P. 2024. Eszenyi R.: Humán fordító és gépi fordítás 8 leckében. Változások a 21. századi nyelvi közvetítő szerepében. *Fordítástudomány* 26. évf. 1. szám. 145–150.

DOI: <https://doi.org/10.35924/fordtud.26.1.12>

technikai innovációkkal, azok közelmúltjával és jelenével, a hangsúlyt a neurális gépi fordításnak a fordítói kompetenciára, valamint a fordítói/lektori munkafolyamatokra gyakorolt hatására helyezve – külön fejezetet szentelve az utószerkesztési kompetenciának. Az ötödik fejezetben Eszenyi egy attitűdvizsgálat eredményeit mutatja be, amely a fordítóknak a gépi fordításhoz való viszonyát mérte fel kérdőíves módszerrel. A hatodik és hetedik fejezetben egy, a fordítók munkahelyi boldogságát feltérképező kvantitatív, valamint egy további, Eszenyi saját, interjúkon alapuló kutatása olvasható. A nyolcadik, összefoglaló fejezet, a gépi fordítás és a fordítóképzés viszonyrendszeréből kiindulva tekinti át visszamenőleg a kötet ismeretanyagát. A kilencedik fejezet pedig egy rövid kitekintés a fordító, a fordítói munkafolyamatok, valamint a fordítástudomány jövőjéről.

Az első nagyobb téma, amely az első fejezetben kap helyet, visszatekintés a gépi fordítás történeti előzményeire az ALPAC-jelentéstől (1966) a különböző gépi architektúrákon át a neurális hálózatokig, illetve a ChatGPT világáig. Eszenyi nemcsak „a gépi fordítás evolúcióját” ismerteti ebben a fejezetben, hanem a „gépi minőségbecslés” terén zajló fejlesztéseket is felvillantja. A kötet második fejezete perspektívát vált és a fordítói folyamatot a humán oldalról szemlélve azt a témát járja körül, hogy miképpen helyezzük el a humán fordítási folyamatban a gépi fordítás jelenségét. Kiindulópontja Gile (2009) kétfázisú fordítási folyamatmodellje, valamint Tirkonnen-Condit (2005) elmélete a 'fordítói monitorról'.

Mint tudjuk, mind a két modell még abban a klasszikus fordításelméleti paradigmában fogant, melynek alaptétele volt, hogy a humán fordító a fordítási folyamat minden lépésének tervezője, kivitelezője, és részben ellenőre is, azaz egy személyben választja meg a fordítási stratégiát, rögzíti a fordítási egységeket, sőt még az ellenőrző mechanizmusokban is szerepe van. Eszenyi végkövetkeztetése az, hogy a gépi fordítás a célnyelvi megformálás lépését veheti át a fordítási munkafolyamatban, míg – modelltől függően – a monitoring (Tirkonnen-Condit) és az elfogadhatóság, illetve a szöveghűségi próba (Gile) döntéshozatalai továbbra is a humán fordító (utószerkesztői) illetőségi körében maradnak.

Eszenyi elemzése – véleményem szerint – továbbvihető lenne abban az irányban, hogy miképpen változnak meg a modellben a hangsúlyok azáltal, hogy a célnyelvi megformálást átveszi a gépi fordítás. A kétfázisú modell számára ugyanis kihívást jelent az, hogy a célnyelvi megformálás gépi produktuma már azt megelőzően rendelkezésre áll, hogy a fordító/utószerkesztő az adott kiinduló nyelvi szövegszegmensről jelentéshipotéziseket alkotott és tesztelt volna. Nem zárható ki, sőt feltételezhető, hogy a célnyelvi fordítás hozzáférhetősége befolyásolja a fordítót/utószerkesztőt a kiinduló nyelvi szövegre vonatkozó jelentéshipotéziseinek megalkotásában, azaz a gépi fordítás felkínálta jelentések válnak a fordítói/utószerkesztői jelentéshipotézisek kiindulópontjává. Ennek a kérdésnek messzire vezető elméleti következményei vannak, amelyekről azonban az idevágó empirikus kutatások csekély volta miatt egyelőre csak találgatásokba lehetne bocsátkozni. Annyi azonban leszűrhető, hogy a gépi fordítás megjelenése, és az utószerkesztés előtér-

be kerülésével a fordító kényszerűen „távolodik” a kiinduló nyelvi szövegtől a jelentéshipotéziseinek megalkotásakor.

A harmadik és a negyedik fejezetben a fordítói kompetencia különféle modelljei, valamint azok alkompetenciái (digitális kompetencia, utószerkesztés) állnak a középpontban. Olyan történeti áttekintést olvashatunk, amely a kommunikatív kompetencia fogalmától indul, és amelyet a PACTE kutatócsoport (Hurtado Albir 2017), valamint az Európai Fordítói Mesterképzések (EMT) kompetenciamodelljeinek, illetve azok frissített, átdolgozott változatainak a bemutatása követ (EMT 2017, 2022). A modellek fejlődéstörténetének szabatos, valamint az egyes modellek alkotóelemeinek részletes ismertetése azok számára, akik még nem találkoztak a modellekkel, kiváló kiindulópont, ugyanakkor – megítélésem szerint – a kötet fókuszát, azaz a gépi fordítás és a humán fordítás viszonyát tekintve, túlságosan is részletes. A két utolsó alfejezet szerencsére visszahelyezi a korábbi vágányra a gondolatmenetet, amelyekben Eszenyi a digitális kompetenciákkal, valamint azzal a nagyon izgalmas kérdéssel foglalkozik, hogy „Vannak-e a gépi fordítónak kompetenciái?”.

Heltai (2014) gondolat kísérletéhez kapcsolódva azt mérlegeli, hogy bár a kimenet felől tekintve úgy tűnhet fel, hogy az algoritmus esetében „valódi” fordítóval van dolgunk, ám a célnyelvi megformálást végrehajtó mesterséges intelligencia nem rendelkezik azokkal a képességekkel, amelyeket az ismertetett fordítói kompetenciamodellek tulajdonítanak a fordítónak. Ha mint fordítóra tekintünk a mesterséges intelligenciára, akkor Eszenyivel megállapíthatjuk, hogy a gépi fordító gyorsan és hatékonyan tanul, azaz komoly fejlődést mutatnak az eredményei az utóbbi tíz évben. A fordítói kompetenciának ezért mára az egyik legintenzívebben fejlesztendő területévé vált a gépi fordítás használatának megtanulása, fejlődésének nyomon követése, és korlátainak folyamatos monitorozása.

Valentinyi (2022) kutatásaira utalva Eszenyi rámutat, hogy a gépi fordítást leíró terminológia megválasztása szintén fontos fordítástudományi feladat. Erre csak ráérősíthet a recenziens azzal, hogy a kötet maga is példázza az algoritmusokkal kapcsolatos terminológiai bizonytalanságot. A kötet kvázi szinonimaként használja a 'gépi fordító' és a 'gépi fordítás' kifejezéseket, és nem reflektálja azt, hogy a 'gépi fordító' kifejezés tulajdonképpen perszonalizálja az algoritmust, cselekvő, szándékvezérelt aktorrá téve azt. Ezzel pedig akarva-akaratlanul is állást foglal abban a kérdésben, hogy fordítónak tekinthető-e a gépi fordítást végző algoritmus. Ez a terminológiai bizonytalanság ugyanakkor nem a szerző hibája, hanem a jelenséggel kapcsolatos általános bizonytalanságból ered, hiszen pl. a ChatGPT ma már interakciós lehetőséget is biztosít a fordító számára, ami által korrigálhatóvá válik egy rossz vagy kevésbé sikerült megoldás, ahogyan azt Eszenyi is szemlélteti egy a ChatGPT-vel folytatott párbeszéddel (vö.: 29. o.).

Az utószerkesztéssel külön fejezet (a negyedik) foglalkozik, ami teljesen indokolt, hiszen a gépi fordítással teljes mértékben összefonódó humán kompetenciáról van szó, amely az ember-gép interakció *par excellence* terepe a fordításban. Eszenyi ebben a kontextusban a lektori és az utószerkesztői kompetencia összevetésére fókuszál, amivel kiválóan tudja szemléltetni a gépi fordítás térnyerésével

bekövetkező változásokat a fordítások humán ellenőrzési folyamatában. Mérleget vonva a kutatások ismertetésekor arra a következtetésre jut, hogy a lektori és az utószerkesztői tevékenység összevetésére vonatkozó vizsgálódások, hasonlóan más területekhez, amelyek a gépi fordítással foglalkoznak, egyelőre inkább több nyitott kérdést, mint választ eredményeznek.

Míg a kötet első négy fejezete a humán és gépi fordítás viszonyával, valamint a gépi fordításnak a fordítási munkafolyamatba történő beépülésének hatására átalakuló kompetenciaterképpel foglalkozik, addig az ötödik, hatodik és hetedik fejezet empirikus kutatásokat mutat be a humán fordítóra fókuszálva. Az ötödik fejezetben egy 2023 elején végzett nagyobb volumenű kérdőíves felmérésről olvashatunk, melynek résztvevői az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatósága (DGT) magyar nyelvi osztályán alkalmazotti minőségben dolgozó fordítók voltak, és amelynek az volt a célja, hogy feltárja a humán fordítók viszonyát a gépi fordításhoz (33 kérdés formájában).

A kapott válaszokat Eszenyi négy hipotézis tesztelésére használta fel: (H1) a gépi fordítás pozitívan befolyásolta a fordítói munkát; ez a hipotézis megerősítést nyert, legalábbis annyiban, hogy a válaszadók szerint a gépi fordítás hatékonyabbá, gyorsabbá tette a fordítást. Ugyanakkor a pozitív összkép ellenére, a közzétett adatok alapján árnyalni lenne szükséges ezt a képet, hiszen a (H1)-hez tartozó más válaszok alapján a fordítói munka a gépi fordítással nem vált szerethetőbbé és érdekesebbé, sőt a végleges szöveg minőségén sem javít a gépi fordítás a válaszadók szerint.

A (H2) hipotézis szerint a gépi fordítással stresszesebbé válik a fordítói munka. A (H2) hipotézis nem nyert megerősítést, azaz a válaszadók szerint nem lett stresszesebb a munkájuk a gépi fordítás megjelenésével a munkafolyamatban. Ez az eredmény – miként azt Eszenyi kiemeli – egybecseng a szakirodalomban eddig megjelent adatok elemzéseivel. Fontos további megfigyelés, hogy a stresszfaktor hatásának erősödését jelzi az, hogy a legtöbb válaszadó szerint a gépileg előfordított szöveg hibáit sokszor nehéz észrevenni. A felmérés adatai között ez volt az egyik legnagyobb átlagpontszámot elérő válasz, ami arra utal, hogy a gépi fordítás hibáinak azonosítása terén mind a gépi minőségellenőrzésnek, mind az utószerkesztés oktatásának sok jövőbeni tennivalója lesz.

A (H3)-as hipotézis sem igazolódott be, a válaszadók szerint a fordítói munka nem vált monotonabbá és kevésbé kreatívvá a gépi fordítás megjelenésével. A (H4) hipotézis, mely szerint a fordítói szakma gyengül a gépi fordítás megjelenésével, szintén nem volt alátámasztható a felmérés adataival, és ez arra utal, hogy a professzionális fordítók nem látják veszélyben a munkájukat, és nem tartanak a fordító eltűnésétől sem.

A kötet hatodik és hetedik fejezete egy, a magyar kutatásokban eddig kevésbé jelenlévő területre kalauzol el bennünket: a fordítók státuszának, illetve boldogságkutatásának területére (magyarul a presztízskutatáshoz lásd Pataky 2022, a fordítói emóciókutatás pszichológiai aspektusaihoz lásd Élthes 2022). A hatodik fejezetben ismertetett dán kutatók vállalati, uniós és szabadúszó fordítókra vonat-

kozó státusz kutatásai Eszenyi meglátása szerint mintaként szolgálhatnak magyar státusz kutatásokhoz is, mivel mind elméleti, mind módszertani értelemben kiérlelt alapokon állnak. A fordítói boldogság kutatás szlovák műfordítókra, hites fordítókra, uniós fordítókra terjedt ki, és a munkahelyi boldogságot vette górcső alá hét szempont alapján kérdőíves formában. A két kutatás ismertetése meglehetősen részletes, és el is bizonytalanodik az olvasó, hogy miképpen kapcsolódnak a státusz kutatások és a boldogság kutatások a gépi fordítás – humán fordítás viszonyának témaköréhez. A hetedik fejezet aztán világossá teszi, hogy Eszenyi a hatodik fejezetet módszertani és terminológiai felvezetésnek szánja, amelyre támaszkodva hiánypótló kutatást végez: neurális gépi fordítást használó humán fordítókkal készített félig strukturált interjúkat, amelyekben a gépi fordításhoz való érzelmi viszonyulásukról kérdezi őket, és beszélgetést folytat a fordító megváltozott státuszáról a gépi fordítás korában. Az interjúk során Eszenyi domináns motívumokat igyekszik azonosítani, és ezeken keresztül rajzolja meg a hét interjúalany fordítói profilját a gépi fordításhoz való viszonyuk szemszögéből. A legfontosabb érzelmi motívumok, amelyek visszatérő elemek az interjúalanyok megnyilatkozásaiban, a következők: a gépi fordítással csökkenő erőfeszítés következtében felszabaduló idő és energia, valamint a gépi fordítás használatából, a gépi megoldásokból származó digitális öröm. Fontos téma az interjúk során a fordító eltűnése, ami érzelmileg is foglalkoztatja a fordítókat, ugyanakkor csak kevesen vannak, akik a fordító eltűnését prognosztizálják. Az interjúk részletei szinte megelevenítik a témákat, a résztvevők megnyilatkozásai pedig további vizsgálódások forrásai is lehetnek a fordítói minőség, a szövegfelhasználás, továbbá a fordítás adatkezelési, és etikai kérdései területén.

A kötet utolsó tematikus fejezete, a nyolcadik, a gépi fordításban való jártasság (*professional machine translation literacy*) oktatási dimenzióját állítja a középpontba, és kiemeli, hogy nem csak a fordítóképzésben részt vevő hallgatónak, de az őket oktató tanároknak is új ez a terület. Ennélfogva a képzők képzése legalább akkora hangsúlyt kell, hogy kapjon, mint a fordítóképzés hallgatóinak oktatása a gépi fordítás területén. Ehhez Eszenyi a gépi fordításról szóló, folyamatosan bővülő szakirodalom figyelemmel kísérését és az önálló *learning by doing* típusú önképzést, illetve a csoportos tréningeket ajánlja. Szerencsére ezekből bőven lehet válogatni a jelenlegi oktatási piacon. A kilencedik, a zárófejezet a korábbi fejtegetések rövid összefoglalóit tartalmazza, annak a reménynek hangot adva, hogy a kötetben bemutatott eredmények nem egy disztópikus jövő felé mutatnak, amelyben a humán fordító eltűnik, és amelyben gépi fordító végzi a célnyelvi megformálást, az utószerkesztést pedig kiváltja egy kockázatelemzésen alapuló minőségbiztosítást szolgáltató applikáció.

Eszenyi kötete egyszerre áttekintés a közelmúltról, láttelep a gépi fordítás versus humán fordítás jelenéről, és bizakodó jövőkép a fordítástudományról. A kötet olvashatóságát a fejezetek elején a tárgyalt kérdések felsorolása, a fejezetek végén pedig rövid összefoglalók segítik. A kötet végén egy, az alapfogalmakat magyarázó rövid glosszárium is található. A kötetet szívesen ajánlom azoknak a fordítás-

kutatóknak, akiket érdekel, hogy miként éli meg a humán fordító a gépkorszak beköszöntét, és mindenki másnak, aki el kíván gondolkozni azon, hogy milyen viszonyt érdemes kialakítani a közeli jövőben a gépi fordítással kapcsolatban fordítóként, vagy oktatóként a fordítók képzésében.

Irodalom

- ALPAC 1966. Languages and machines: Computers in translation and linguistics: A report by the Automatic Language Processing Advisory Committee, Division of Behavioral Sciences, National Academy of Sciences, National Research Council. Washington, D.C., National Academy of Sciences, National Research Council. Elérhető: https://nap.nationalacademies.org/resource/alpac_lm/ARC000005.pdf
- Chesterman, A. 2009. The name and nature of translator studies. *HERMES - Journal of Language and Communication in Business* Vol. 22 No. 42. 13–22. <http://doi.org/10.7146/hjlc.v22i42.96844>
- Élthes Á. 2022. A fordítói „bőbeszédűség” – kognitív-emocionális háttér. *Porta Lingua* 2022/1. szám. 35–48. <https://doi.org/10.48040/PL.2022.1.4>
- EMT (European Master's in Translation) 2017. EMT Competence Framework 2017. https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/emt_competence_fw_2017_en_web.pdf
- EMT Competence Framework 2022. European Commission, Brussels. https://commission.europa.eu/news/updated-version-emt-competence-framework-now-available-2022-10-21_en
- Gile, D. 1995/2009. *Basic concepts and models for interpreter and translator training*. Revised edition. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. <http://doi.org/10.7202/1012757ar>
- Heltai P. 2014. Mi az, amit a gép nem tud fordítani? In: Fata I., Veresné Valentinyi K. (szerk.) *Szaknyelv és szakfordítás. Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális témáiról*. Gödöllő: Szent István Egyetem. 7–29.
- Hurtado Albir, A. (ed.) 2017. *Researching Translation Competence by PACTE Group*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.127>
- Klaudy K. 2019. Dr. Zeyk Adéle Agatha Christie fordítója. In: Nyomárkay I., Nagy S. I. (szerk.) *A fordítás elméleti és gyakorlati kérdései*. Budapest: Modern Filológiai Társaság. 143–155.
- Malaczkov Sz. 2022. Az önkéntes fordítás jelene és jövője: a magyar TED-fordítók profilja. *Fordítástudomány* 24. évf. 2. szám. 82–115. <https://doi.org/10.35924/fordtud.24.2.3>
- Pataky É. 2022. *A tolmácsok foglalkozási presztízse Magyarországon*. Doktori értekezés. Kézirat. Budapest: ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program. <https://doi.org/10.15476/ELTE.2022.160>
- Tirkkonen-Condit S. 2005. The monitor model revisited: evidence from process research. *Meta* Vol. 50. No. 2. 405–414. <https://doi.org/10.7202/010990ar>
- Veresné Valentinyi K. 2022. A gépi fordítás kihívásai a szakfordítóképzésben. *Porta Lingua* 2022/1. szám. 69–80. <https://doi.org/10.48040/PL.2022.1.7>